

Järnvägsplaner

Olskroken planskildhet och Västlänken

Göteborgs Stad och Mölndals stad, Västra Götalands län

Handlingsplan för tillvaratagande av kulturmiljö

TRV 2014/74786

2016-02-10

2014-12-01, rev. 2015-06-15, rev. 2016-02-10

Titel: Handlingsplan för tillvaratagande av kulturmiljö

Utgivningsdatum: 2014-12-01, rev. 2015-06-15, rev. 2016-02-10

Ärendenummer: TRV 2014/74786

Utgivare: Trafikverket

Projektchef: Bo Larsson

Kontaktperson: Mira Andersson Ovuka, tel. 0771-921 921

Medverkande konsulter: SWECO/WSP, Riksantikvarieämbetet UV Väst/Arkeologerna Statens historiska museer, Göteborgs stadsmuseum.

Foton: Trafikverket

Illustrationer: Trafikverket

Kartor: © Lantmäteriet Geodatasamverkan

Distributör: Trafikverket, Kruthusgatan 17, 405 33 GÖTEBORG. Telefon: 0771-921 921, www.trafikverket.se

Innehåll

1. Bakgrund	4
2. Inledning.....	6
2.1 Handlingsplanens syfte.....	6
2.2 Handlingsplanens funktion i arbete med kulturmiljö	6
2.3 Tidplan för projekten.....	7
3. Förutsättningar	8
3.1 Lagstiftning.....	8
3.2 Järnvägsutredningen	9
3.3 PM kulturmiljö - Västlänken	9
3.4 Järnvägsplan.....	10
3.5 Framtagna kulturmiljöunderlag.....	10
3.6 Remissvar	11
3.7 Tillåtlighet.....	11
4. Kulturmiljön.....	13
4.1 Riksintresse	13
4.2 Fornlämningar	16
4.3 Byggnadsminnen och kyrkor	16
4.4 Kommunala intressen	18
4.5 Särskilt värdefulla miljöer.....	18
5. Kulturmiljön ett gemensamt ansvar.....	20
5.1 Strategi för kulturmiljö	20
5.2 Gemensamt förhållningssätt	20
5.3 Parallella processer	21
5.4 Åtgärder för att minimera negativ påverkan och för att förtydliga kulturmiljöns värden	24
6. Fortsatt arbete - kommande delar.....	27
6.1 Fornlämningar	27
6.2 Byggnader.....	27
6.3 Det gröna kulturarvet	27
6.4 Förankring inom projekten	28
6.5 Genomförande och uppföljning	28
7. Referenser	29
Bilaga 1: Fornlämningar	
Bilaga 2: Byggnader	
Bilaga 3: Det gröna kulturarvet	

1. Bakgrund

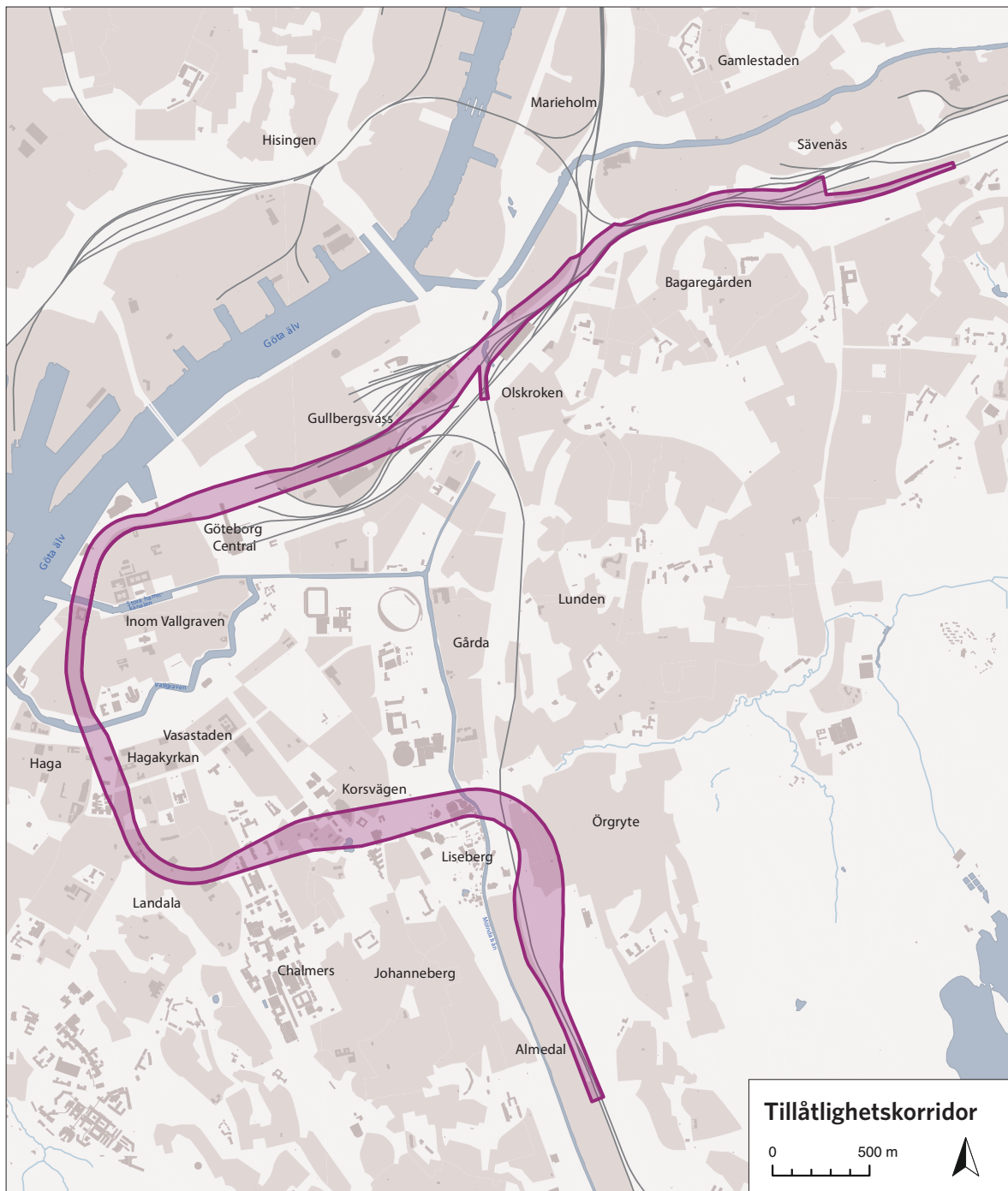
Olskroken planskildhet och Västlänken är två järnvägsprojekt i Göteborg. Projekten har olika finansiering och drivs inom Trafikverket som två projekt.

Olskroken planskildhet är ett projekt som innebär stora ombyggnader av spårsystemet i den nordöstra infarten till Göteborg, bland annat byggs ett antal större och mindre broar. Västlänken blir en cirka 8 km lång dubbelspårig pendeltågsförbindelse, varav 6,6 km i tunnel, under centrala Göteborg med tre nya stationer. Projekten är centrala för att kunna förstärka järnvägsnätet i Västsverige. Olskroken planskildhet och Västlänken redovisas i separata järnvägsplaner, men har en gemensam miljökonsekvensbeskrivning. Järnvägsplanerna behövs för att Trafikverket ska få tillgång till den mark som behövs för att bygga järnvägen.

Trafikverket har sökt och fått tillåtighet enligt den korridor som redovisas i figur 1.1. I regeringens beslut om tillåtighet och de "Överväganden om villkor" som följer med den, beskrivs Trafikverkets ansvar i kulturmiljöfrågor. Där redovisas att Trafikverket ska utarbeta ett "kulturmiljöprogram" för Olskroken planskildhet och Västlänken som blir ett underlag till hur projekten ska arbeta med kulturmiljöfrågorna både i planprocessen och i anläggningsskedet. Det motsvaras av denna "handlingsplan för tillvaratagande av kulturmiljö" som är ett underlag till båda järnvägsplanerna. Parallellt med järnvägsplanerna arbetar Göteborgs Stad med att utforma detaljplaner.

Till järnvägsplanernas miljökonsekvensbeskrivning har en serie underlagsrapporter tagits fram som belyser följande områden: kulturmiljö, rekreation, naturmiljö, förorenade områden, elektromagnetiska fält, luftkvalitet, geologi och hydrogeologi, dag- och tunnelvatten, klimatförändringar och översvämningar, risk och säkerhet samt buller, stomljud och vibrationer.

Handlingsplanen är en fördjupning och fortsättning av kulturmiljödelarna i miljökonsekvensbeskrivningen och underlagsrapport Kulturmiljö. Planen ska fungera som styrning när det gäller hanteringen av kulturmiljöfrågor och för att säkerställa en arbetsprocess där de kartlagda kulturmiljövärdena tas tillvara under projektens gång från planering, genom anläggningsskedet fram till driften av tågtunneln. Den övergripande målsättningen är att förebygga skador och minimera påverkan på värdefulla kulturmiljöer och riksintresset för kulturmiljövärden. Eftersom kulturmiljön innehåller värden som inte kan återskapas, ska de arbeten som projekteras och genomförs kontrolleras, så att inte skador uppstår på kulturhistoriska värden under byggtiden. Även driftskedet kan påverka kulturmiljöer negativt. I så fall ska beredskap finnas för lösningar så att kulturmiljön inte skadas. För att hantera dessa frågor har Trafikverket ett arbetssätt med och åtgärds- och kontrollprogram.

FIGUR 1.1. Korridor för tillåtlighet för Västlänken. Järnvägen ska inrymmas i korridoren.

2. Inledning

2.1 Handlingsplanens syfte

Denna handlingsplan för tillvaratagande av kulturmiljö är framtagen parallellt med järnvägsplanerna för Olskroken planskildhet och Västlänken. Den ska vara underlag i det fortsatta arbetet med åtgärds- och kontrollprogram för kulturmiljö, fornlämningar, värdefull kulturhistorisk bebyggelse och det gröna kulturarvet i projektens kommande skeden. Syftet är att visa hur Trafikverket arbetar för att skydda den kulturmiljö som finns utmed sträckan. Den övergripande målsättningen är att förebygga skador och minimera inverkan.

I regeringens beslut om tillåtlighet och de ”Överväganden om villkor” som följer med den, beskrivs Trafikverkets ansvar i kulturmiljöfrågor. Regeringen förutsätter att Trafikverket, i enlighet med begäran om tillåtlighet, ska utarbeta ett kulturmiljöprogram för Västlänken som blir ett underlag till hur projektet ska arbeta med kulturmiljöfrågorna både i planprocessen och i anläggningsskedet. Programmet ska också vara ett underlag till miljökonsekvensbeskrivningen (MKB) och till projektets miljöuppföljning under anläggningsskedet. Denna handlingsplan motsvarar det.

2.2 Handlingsplanens funktion i arbete med kulturmiljö

En del av villkoret i tillåtligheten är att ”närmare lokalisering och utformning av järnvägen/sträckan ska, efter samråd med Riksantikvarieämbetet, Länsstyrelsen i Västra Götalands län och Göteborgs stad, planeras och utföras så att negativa konsekvenser på kulturmiljö så långt som möjligt begränsas”. Handlingsplanen är en del av Trafikverkets samrådsarbete och har lett fram till förslag på arbetssätt, rutiner och kontroller med syfte att minimera risken för negativ påverkan för kulturmiljövärden.

Handlingsplanen är ett underlag för kommande arbete med kulturmiljöfrågor i projekten. Den kommer att ligga till grund för miljöprövning i mark- och miljödomstolen, tillståndshantering enligt KML, projektering, kontrollprogram och byggnation. Handlingsplanen är också en utgångspunkt för arbetet med gestaltungsfrågor och åtgärder för att långsiktigt lyfta fram kulturmiljöns värden och tydliggöra den historiska

berättelsen i staden. Genom att knyta an till anslutande kulturmiljövärden kan Olskroken planskildhet och Västlänken bidra till att långsiktigt tydliggöra den historiska berättelsen i staden.

För att tillgodose kulturmiljöaspekterna under hela processen krävs fortlöpande förankring av handlingsplanen med såväl interna som externa aktörer under plan-, bygg- och driftskede.

Åtgärder för kulturmiljö

En viktig del av handlingsplanen är bilagorna:

- bilaga 1: Fornlämningar
- bilaga 2: Byggnader
- bilaga 3: Det gröna kulturarvet

Planen ska fungera som styrning när det gäller hanteringen av kulturmiljöfrågor och för att säkerställa en arbetsprocess där de kartlagda kulturmiljövärdena tas tillvara under projektens gång från planering, genom anläggningsskedet fram till driften av tågtunneln. Den övergripande målsättningen är att förebygga skador och minimera påverkan på värdefulla kulturmiljöer och riksintresset för kulturmiljövärden. I bilagorna ges förslag på arbetssätt, rutiner och kontroller med syfte att minimera risken för skador och negativ påverkan på kulturmiljövärden. Planen med bilagor ska leva vidare i form av åtgärds- och kontrollprogram under bygg- och driftskedet.

I bilagorna redovisas hur skadlig påverkan kan undvikas och minimeras. Experter inom vibrationer, geoteknik, hydrogeologi, riskanalys, arkeologi och kulturhistorisk bebyggelse är viktiga kompetenser som deltar i arbetet med att ta fram förslag till åtgärds- och kontrollprogram. Programmen ligger till grund för detaljprojekteringen och kommer att vara levande dokument under hela projekteringen. Det kan också finnas behov av att uppdatera programmen under anläggningsskedet och anpassa dem till rådande förutsättningar.

Åtgärdsprogrammet ska innehålla förebyggande skydds- och säkringsåtgärder. Åtgärder ska vara anpassade till den kulturhistoriska miljön för att ge så bra skydd med så liten åverkan som möjligt. Kontrollprogrammen utformas för enskilda objekt eller för större områden, till exempel kvarter. Programmen syftar till att kontrollera att skada inte uppstår under anlägg-

ningsskedet och senare i driftskedet.

Hela arbetet med framtagande av åtgärds- och kontrollprogram för kulturmiljö och kulturhistoriska byggnader ska göras i samförstånd med berörda antikvariska myndigheter, fastighetsförvaltare och Göteborgs stad.

För det gröna kulturarvet kommer ett åtgärdsprogram att tas fram som på individnivå beskriver den tänkta hanteringen av de träd som berörs av projekten. För återskapandet av de ytor som berörs av schakt kommer återställandeplaner att tas fram. Eftersom rådigheten över marken efter anläggningsskedet ligger hos staden kommer stadens agerande i dessa frågor att vara väsentlig och ett samarbete med staden en förutsättning.

2.3 Tidplan för projekten

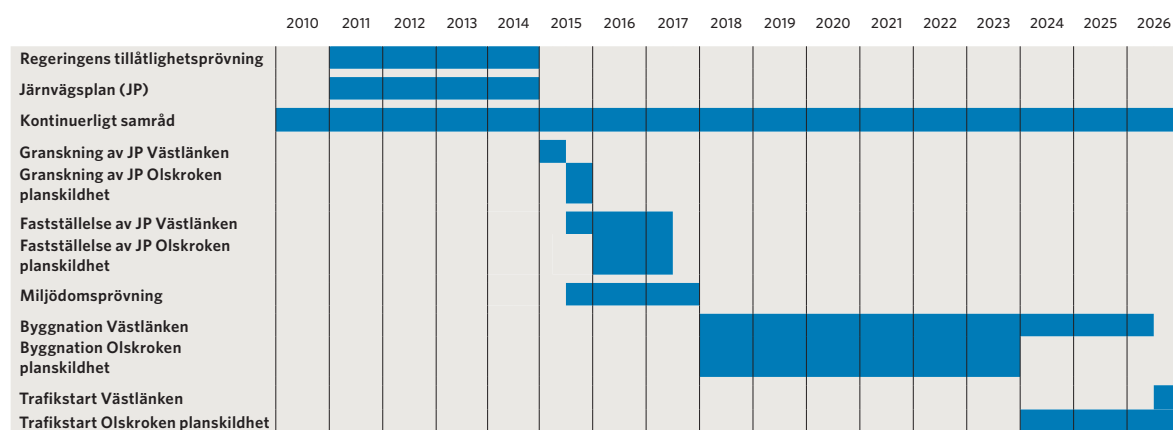
Olskroken planskildhet och Västlänken är projekt vars planering och prövning pågår under lång tid, se figur 2.1.

Projekteringen av järnvägsplan, miljökonsekvensbeskrivning och systemhandling påbörjades 2011 och avslutas 2015.

I projektens prövning om tillstånd enligt miljöbalken beräknas en dom finnas beslutad 2017-06-30.

En lagakraftvunnen järnvägsplan och andra tillstånd samt beslut som medger utbyggnad bedöms bli klara under 2017. I detta ingår även de förberedande åtgärder som anges i bilagorna.

Byggstart är planerad till år 2018. Olskroken planskildhet planeras vara färdig för trafikstart år 2023 och Västlänken år 2026.

FIGUR 2.1. Tidplan för planering, prövning och byggande av projekten Olskroken planskildhet och Västlänken.

3. Förutsättningar

3.1 Lagstiftning

Olskroken planskildhet och Västlänken berörs av flera lagar och förordningar som på olika sätt reglerar förvaltning och förändring av kulturmiljöer och dess värden.

Miljöbalken (1998:808)

Miljöbalken 1 kapitel 1 § anger att miljöbalken ska tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och värnas. Kapitel 2 innehåller de allmänna hänsynsreglerna som omfattar kulturmiljön:

- Bevisbörderegeln
- Kunskapskravet
- Försiktighetsprincipen
- Lokaliseringsprincipen
- Hushållnings- och kretsloppsprinciperna
- Produktvalsprincipen
- Skadeansvar
- Skälighetsregeln

Enligt 3 kapitel 6 § miljöbalken (1998:808) ska mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras natur- eller kulturmiljövärden eller med hänsyn till friluftslivet så långt möjligt skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada natur- eller kulturmiljön.

Riksintressen regleras genom miljöbalken (1998:808) kapitel 3 och 4. Länsstyrelsen har tillsynsansvar för områden av riksintresse.

Kulturmiljölag (1988:950)

Av lagens inledande bestämmelse (1 kapitel 1§) följer att:

Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön.

Ansaret för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas.

Bestämmelserna i denna lag syftar till att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.

Fornlämningar 2 kapitel, kulturmiljölagen (1988:950)

Kulturmiljölagens 2 kapitel reglerar fornlämningar och fornfynd. Fornlämningar är läm-

ningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Generella bestämmelser om skydd av fornlämning regleras i 2 kapitel kulturmiljölagen. Ingrepp i fornlämning är en tillståndsprocess som regleras i kapitlets 10-14§§. I kapitlet beskrivs tillståndsprocessen och det är länsstyrelsen som beslutar om eventuella arkeologiska ingrepp i en fornlämning. Enligt lagen får tillstånd endast ges om fornlämningen medför hinder eller olägenhet som inte står i rimligt förhållande till fornlämningens betydelse.

Byggnadsminnen 3 kapitel kulturmiljölagen (1988:950)

Enskilda byggnadsminnen beskrivs i kulturmiljölagens 3 kapitel 1 §. En byggnad som har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller som ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde får förklaras som byggnadsminne av länsstyrelsen. Bestämmelserna om byggnadsminnen enligt detta kapitel får också tillämpas på parker, trädgårdar eller andra anläggningar. Länsstyrelserna anger genom skyddsbestämmelser på vilket sätt byggnadsminnet ska vårdas och underhållas och i vilka avseenden det inte får ändras. Länsstyrelserna har tillsynsansvar över byggnadsminnena och prövar frågor om tillstånd till åtgärder som strider mot skyddsbestämmelserna.

Kyrkliga kulturminnen 4 kapitel kulturmiljölagen (1988:950)

Kulturhistoriska värden i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i kulturmiljölagens 4 kapitel 1 §. Kyrkobyggnader och kyrkotomter ska vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas, enligt 4 kapitel §2. Kyrkobyggnader som är uppförda och kyrkotomter som har tillkommit före utgången av år 1939 får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen enligt 4 kapitel 3§. Länsstyrelsen kan även besluta att tillståndsprövning tillämpas i fråga om kyrkobyggnad eller kyrkotomt som tillkommit efter 1939 och har ett högt kulturhistoriskt värde.

Förordningen om statliga byggnadsminnen m.m. (SFS 2013:558)

Statliga byggnadsminnen definieras enligt förordningens 2 §:

”En byggnad som tillhör staten får förklaras för statligt byggnadsminne, om den har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde”.

Statliga byggnadsminnen har skyddsföreskrifter utfärdade av regeringen efter förslag från Riksantikvarieämbetet. Riksantikvarieämbetet är ansvarig myndighet med tillsynsansvar för statliga byggnadsminnen. Fråga om tillstånd till ändring prövas av Riksantikvarieämbetet efter ansökan av den myndighet som förvaltar byggnadsminnet. Riksantikvarieämbetets beslut får inte överklagas.

Plan- och bygglagen (2010:900)

Byggnader eller områden som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt skyddas mot förvanskning enligt PBL 8 kap. 13 §. (2010:900). Förvanskningförbudet utgår från bebyggelsens värden och är generellt gällande. Bebyggelsemiljöer och enskilda byggnader som pekats ut i kulturmiljöprogram som ”särskilt värdefulla” eller som skyddas med bestämmelse i detaljplan omfattas av förvanskningförbudet.

Miljökvalitetsmål

Miljökvalitetsmålet ”God bebyggd miljö” omfattar värden i kulturmiljön. Preciseringar har kopplats till målet. Dessa anger att infrastruktur ska integreras i stadsplaneringen och i övrig fysisk planering samt att lokalisering och utformning av infrastrukturen görs med hänsyn till natur- och kulturmiljö samt estetik. Preciseringarna anger också att det kulturella, historiska och arkitektoniska arvet i form av värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer samt platser och landskap bevaras, används och utvecklas.

Nationella kulturmiljömål

Från 2014 gäller fyra nationella kulturmiljömål. Regering och riksdag har uttalat att de även ska vara vägledande för kulturmiljöarbetet på regional och kommunal nivå.

- Ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas.

- Människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön.
- Ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser.
- En helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen.

3.2 Järnvägsutredningen

Arbetet med kulturmiljöfrågor inleddes redan 2004 i samband med framtagandet av järnvägsutredningen för Västlänken (Banverket 2007). I järnvägsutredningen prövades tre alternativ och ett så kallat förstärkningsalternativ.

En underlagsrapport om kulturmiljö (Banverket 2007) ingår som bilaga till järnvägsutredningens MKB. I rapporten ges en översiktlig genomgång av Göteborgs historiska utveckling och på vilket sätt stadens olika epoker präglar stadsrummet idag. I järnvägsutredningen konstateras att Västlänken blir ett helt nytt inslag i stadsstrukturen. Anläggandet kan innebära stora konsekvenser för stadens kulturmiljövärden både ovan och under mark. Risk för påverkan på kulturmiljöer finns främst i övergången mellan bergtunnel och betongtunnel, längs betongtunneldelarna som byggs i öppet schakt och vid övriga spårdragningar. Delsträckor med sprängd tunnel i berg kan eventuellt innebära sekundär påverkan i samband med sprängning.

Banverket (Trafikverket) beslutade 2007 att alternativet Haga-Korsvägen via Älvstranden ska ligga till grund för den fortsatta planeringen.

3.3 PM kulturmiljö – Västlänken

Inför tillåtlighetsansökan 2012 utförde Trafikverket fördjupade studier av möjligheten att undvika påtaglig skada på riksintresset för kulturmiljö inom den valda järnvägskorridoren, se figur 1.1. Fokus för studierna utgick från yttranden från Riksantikvarieämbetet och länsstyrelsen, se avsnitt 3.6 Remissvar. Synpunkterna rörde befästningsverken längs älvstranden respektive vallgraven samt inpassningen av stationsbyggnad vid Haga kyrka. I PM Kulturmiljö med bilagor (2012) redogör Trafikverket för dessa frågor och sitt fortsatta kulturmiljöansvar inom projektet. Samma PM användes också som underlag i ansökan om tillåtlighet.

De fördjupade studierna inför detta PM omfattade bland annat arkeologisk förundersökning

för att öka kunskapen om befästningsverkets utbredning längs med älvstranden. Med hänsyn till resultaten gjorde Trafikverket bedömningen att det är möjligt att anpassa utbyggnaden så att dessa lämningar bevaras.

När det gäller tillkomsten av stationen vid Haga kyrka är ansvaret fördelat på flera parter, Trafikverket, Göteborgs Stad, Västtrafik med flera. Trafikverket betonar i skrivelsen att stor omsorg ska ägnas åt utformning av byggnader och entréer oavsett om de omfattas av järnvägsplanen eller inte.

Trafikverket tog även ansvar för att utarbeta föreliggande handlingsplan som ska vara ett underlag för hur projekten ska arbeta med kulturmiljöfrågor i planprocessen och anläggningsskedet. En grundläggande målsättning i det arbetet är att begränsa de negativa konsekvenserna och minimera skada på kulturmiljön, i kombination med att ta tillvara och utveckla kulturmiljöns värden.

3.4 Järnvägsplan

Trafikverket har med utgångspunkt från järnvägsutredningens analyser fördjupat underlaget efter behov, beaktat ny kunskap och genomfört en fördjupad genomgång av berörda fornlämningar och byggnader. Materialet ligger till grund för kulturmiljödelen i järnvägsplanens MKB och tillhörande underlagsrapport Kulturmiljö.

Handlingsplanen har arbetats fram parallellt med att järnvägsplanen tagit form och arbetet

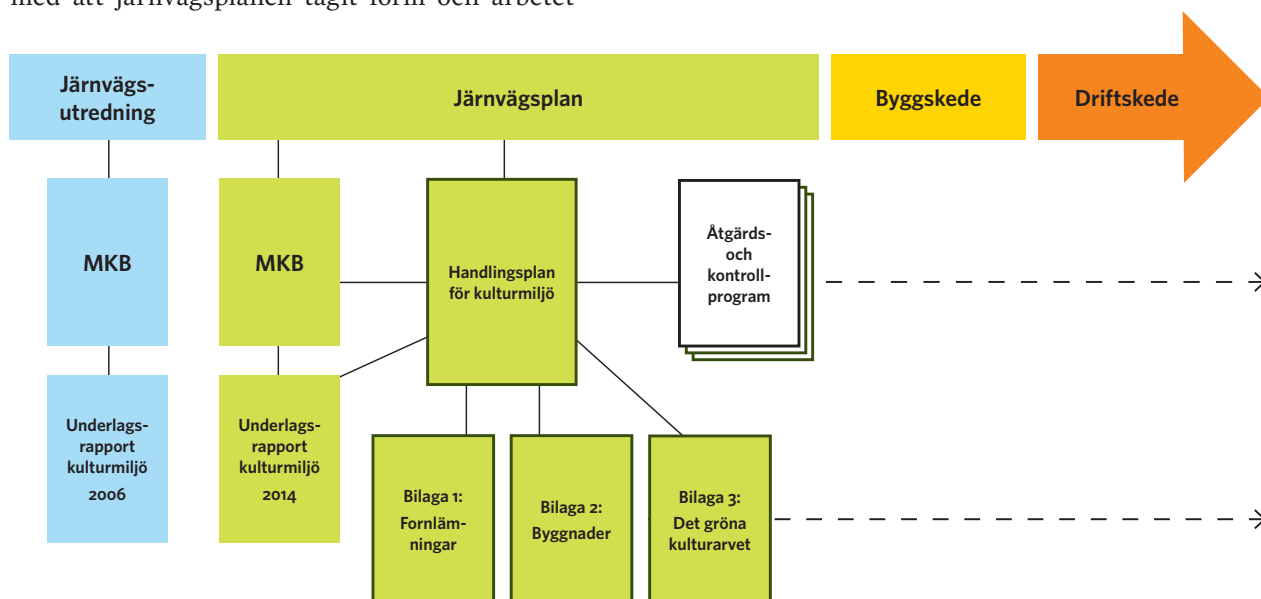
har bestått i att både aktivt påverka utformning och delta i processen samt bygga upp denna handlingsplan. En vilja och ambition är att tidigt skapa en förståelse mellan projekterade åtgärder och möjligheter att tillvaratagande av kulturmiljöns värden. Utifrån dessa förutsättningar har krav för att värna kulturmiljövärden formulerats. Det har bland annat omfattat beslut utformningen och placering av linjen, anpassade byggmetoder vid exempelvis schaktning och sprängning samt praktiska skyddsåtgärder i känsliga fornlämningar eller byggnader.

Platsspecifika krav, utifrån villkor för tillståndsverksamheten och lagstiftningen, kommer att definieras parallellt med framtagandet av bygghandlingar, arbetas in i entreprenadkontrakten och följas upp kontinuerligt under anläggningsskedet. Vid behov följs också kraven upp i driftskedet.

Under de förberedande arbetena inför Trafikverkets tillåtlighetsansökan 2012, justerades järnvägskorridorens gränser för att möjliggöra en sträckning som orsakar minsta möjliga skada på fornlämning Göteborg 216:1 och befästningsmurarna under mark utmed Packhuskajen.

3.5 Framtagna kulturmiljöunderlag

De kulturmiljöunderlag som finns framtagna inom projekten är en viktig kunskapsbank även för den fortsatta processen. Kulturmiljöunderlagen är följande med tillhörande bilagor:

FIGUR 3.1. Under projekten framtagna huvuddokument för kulturmiljö. Föreliggande handlingsplan är tillkommen som ett fristående dokument parallellt med järnvägsplanen. Åtgärds- och kontrollprogram tas fram längre fram.

- Underlagsrapport Kulturmiljö till Järnvägsutredning Västlänken 2006
- PM Kulturmiljö-Västlänken 2012
- Miljökonsekvensbeskrivning till järnvägsplaner Olskroken planskildhet och Västlänken 2014
- Underlagsrapport Kulturmiljö, till Järnvägsplaner Olskroken planskildhet och Västlänken 2014
- Underlagsrapport PM kulturhistoriskt värdefulla riskobjekt - bebyggelse (2015 j)
- Underlagsrapport PM kulturhistoriskt värdefulla riskobjekt - parker och grönområden (2015 a)

Vid introduktion av nya aktörer utgör underlagen en ingång till för projekten väsentliga kulturmiljökvaliteter och även vilka utmaningar som finns när det gäller att hantera områdets många unika kulturmiljövärden. De handlingar som Göteborgs Stad har tagit fram som underlag till sina detaljplaner för att ta tillvara på kulturmiljön kommer att användas i det fortsatta arbetet som kunskapsunderlag.

3.6 Remissvar

Riksantikvarieämbetets (RAÄ) yttrande (2012-09-04) och länsstyrelsens yttrande (2012-09-18), formulerar i sina remissvar att den justerade järnvägskorridoren kan ligga till grund för regeringens beslut om tillåtlighet, men att tillåtlighet bör förenas med villkor. RAÄ och länsstyrelsen förordar att Trafikverket har ett samarbete med Göteborgs Stad kring kulturmiljöfrågorna för att begränsa förlusten av kulturvärden, särskilt kring anpassningen av stationerna och avseende frågor om kompensation för förlorade kulturvärden. Båda myndigheterna menar att utgångspunkten för projekten måste vara minsta möjliga skada på riksintresset för kulturmiljövård.

Två större samrådstillfällen har genomfört med järnvägsplanen då Trafikverket skickat ut information och bett om skriftliga synpunkter. RAÄ har ingått i denna samrådsrets och inkommit med yttranden vid båda tillfällena. Vid första samrådet i maj (yttrande 2013-06-25) och vid andra tillfället i november (yttrande 2013-12-05). De formulerar i sina remissvar till "Samrådshandlingen för järnvägsplanen maj 2013" och "Samrådshandlingen för järnvägsplanen lägesrapport november 2013" att förslaget kring skansen Lejonet pekar i positiv riktning när det

gäller kulturmiljöfrågorna. Vidare skriver RAÄ att tydliga ansträngningar gjorts längs med befästningslämningarna utmed älvstranden samt att det är viktigt att arbeta med anpassningen av station Haga för att minimera påverkan på riksintresset. En konstruktiv dialog mellan Trafikverket, länsstyrelsen och Göteborg stad är viktig för att arbetet med utformningen ska minimera påverkan på kulturmiljön och riksintresset.

Länsstyrelsens yttrande (2013-06-28 och 2013-12-13) formulerar i sina remissvar till samrådshandlingen för järnvägsplanen lägesrapport maj och november 2013 att de vill att Trafikverket kompenserar för kulturvärden som skadas eller förloras genom att exempelvis tillvarata och långsiktigt tillgängliggöra och i järnvägsanläggningen integrera delar av befästningsverken. Vidare menar länsstyrelsen att sträckningen genom Gullberg vid skansen Lejonet kan möjliggöra en ökad tillgänglighet till försvarslämningen.

3.7 Tillåtlighet

Trafikverket har ansökt om tillåtlighet för projekt Västlänken hos regeringen och fått regeringens beslut 2014-06-26. Regeringens beslut innehåller villkor om kulturmiljön. Arbetet med denna handlingsplan med bilagor är en del i att uppfylla villkor 1 som lyder:

Den inom korridoren närmare lokaliseringen och utformningen av Västlänken ska, efter samråd med Riksantikvarieämbetet, Länsstyrelsen i Västra Götalands län och Göteborgs kommun, planeras och utföras så att negativa konsekvenser för kulturmiljön och stadsmiljön i övrigt, inklusive parker och grönområden, så långt möjligt begränsas. Berörda fornlämningar ska så långt möjligt bevaras, synliggöras och införlivas i den nya anläggningen.

Tolkning av villkoret

Regeringen ställer i villkor 1 generella krav på att lokaliseringen och utformningen av Västlänken efter samråd mellan Riksantikvarieämbetet, Länsstyrelsen i Västra Götalands län och Göteborgs Stad ska planeras och utföras så att negativa konsekvenser för kulturmiljön och stadsmiljön så långt möjligt begränsas. Regeringen ställer även ett specifikt villkor om att berörda fornlämningar så långt möjligt ska bevaras, synliggöras och införlivas i den nya järnvägsanläggningen.

Trafikverket har efter diskussioner med ovan nämnda parter gjort en tolkning av villkoret, då

det i de samråd som hållits varit tydligt att villkoret kan tolkas på olika sätt. Bland annat har anläggningen definierats, tillsammans med vad som menas med *lokalisering och utformning* samt vad *kulturmiljö och stadsmiljö i övrigt inklusive parker och grönområden* betyder. Begreppen *bevaras, införlivas och synliggörs* har också tydliggjorts.

I det fortsatta arbete med villkoret avses med begreppet *den nya anläggningen*: den anläggning Trafikverket kommer att bygga i form av ytspår och byggnadsverk för Olskroken planskildhet och Västlänken samt tågtunnel med tillhörande tekniska anläggningar, så som tryckutjämningschakt, ventilationsschakt, brandgasschakt, mellanplan och uppgångar till markytan. Tillfälliga ytor under anläggningsskedet ingår i anläggningen under anläggningsskedet. Stationsbyggnaderna ingår inte i definitionen av anläggningen. Trafikverket ansvarar för att återställa den marken som tagits i anspråk under anläggningsskedet.

I tolkningen av den *lokalisering* av Västlänken som regeringen skriver om i villkoret ingår lokaliseringen av den anläggningen som ovan beskrivs och gällande *utformningen* är tolkningen att det är hur anläggningen ser ut när den är färdigbyggd och marken som tagits i anspråk är återställd.

De områden vars negativa konsekvenser så långt möjligt ska begränsas enligt villkoret är *kulturmiljön och stadsmiljö i övrigt inklusive parker och grönområden*. Med *kulturmiljö* avses i detta projekt fornlämningar, byggnader samt stadens mellanrum och strukturer. De kulturhistoriska värdena är prioriterade och varje plats är unik.

I begreppet *stadsmiljö i övrigt* är kulturvärdena prioriterade men även upplevelsevärden och bruksvärden ingår. Det är viktigt att funktioner i staden och livet i staden fungerar även under anläggningsskedet. Vidare har en tolkning gjorts att det i *parker och grönområden* är kulturvärden som har företräde gentemot andra värden så som exempelvis naturvärden.

Gällande begreppen *bevara, synliggöra och införliva* är tolkningen att berörda fornlämningar, de som både berörs direkt och indirekt av projektet, i första hand ska *bevaras* på plats för att autenticitetsvärdet är viktigt. I vissa lägen kan aktiva strategier behövas för att bevara, vilket kan innebära att fornlämningen *synliggörs*. Det kan göras på originalplatsen eller genom att synliggöra objektet eller berättelsen i den nya anläggningen. En *införlivning* av fornlämningen innebär att synliggöra på plats, undvika skada och bevara så mycket som möjligt.

Vid tolkningen av villkoret har även begreppen *negativa konsekvenser* och *så långt möjligt* definierats. Men *negativa konsekvenser* menas både planerade och oförutsedda konsekvenser som så långt möjligt ska undvikas. Begreppet *så långt möjligt* innehåller en rimlighetsbedömning som behöver kopplas till andra villkor som påverkar villkoret om kulturmiljön. De villkor som påverkar villkoret om kulturmiljö är villkor 4 om riktlinjer för hur projektet ska utformas för att minimera risk för översvämningar och villkor 6 som hanterar anläggningens utformning och dimensionering för självutrymning.

4. Kulturmiljön

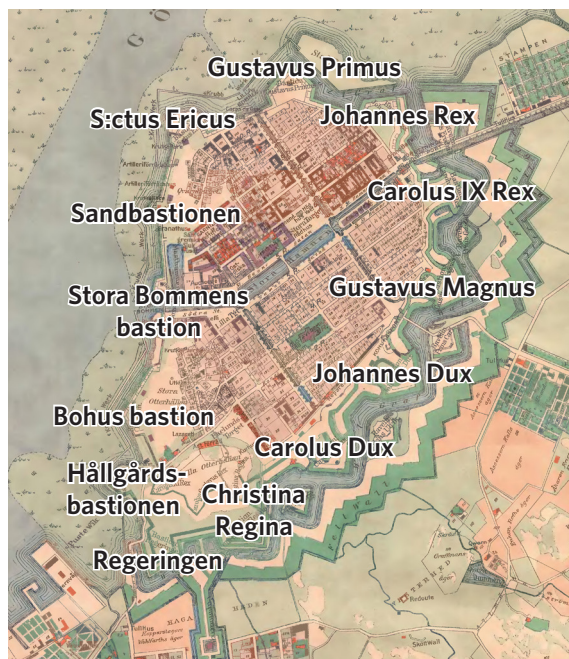
Olskroken planskildhet berör ingen utpekad kulturmiljö. Västlänken passerar genom centrala Göteborg som har unika kulturmiljövärden. Staden är ett exempel på 1600- och 1700-talens stadsanläggnings- och befästningskonst. En besökare kan fortfarande orientera sig efter 1600-talets gatumönster mellan kanaler, vallgravar och blicka ut mot försvarsskansarna Lejonet och Kronan. Under staden ligger de gamla befästningsverken kvar med rustbäddar och delar av intakta murar.

Staden behöll rollen som ledande hamnstad under 1600- och 1700-talet. Stadsbyggandet som följde under 1800- och 1900-talen har i hög grad gett staden dagens profil med en rad olika tidstypiska stadsdelskaraktärer som den fashionabla stenstaden Vasastan och den tidiga förstaden Haga.

Staden har en lång historia kopplad till sjöfart som fortfarande präglar stadsbilden.

4.1 Riksintresse

Innerstaden Göteborg är av nationellt intresse och förklarad som riksintresse för kulturmiljövärden [O 2:01- 05]. Riksintresset Göteborgs innerstad omfattar ett flertal delområden som numrereringen 1-5 anger. En stor del av sträckningen går inom riksintresset, se karta figur 4.2. Motiv för

FIGUR 4.1. Befästningsverk med bastioner, på karta från 1790.

riksintresset Göteborgs innerstad [O 2:01-05] är:

”Storstadsmiljö, formad av funktionen som ”Sveriges port mot väster” och det för sjöfart, handel och försvar strategiska läget vid mynningen av Göta älvs vattensystem. Rikets främsta sjöfartsstad samt residensstad, domkyrko- och universitetsstad, präglad av tre seklers handelsaristokrati. Ett av de förnämsta exemplen på 1600-talets stadsanläggnings- och befästningskonst, och på stadsbyggandet under 1800- och 1900-talen. Den göteborgska byggnadstraditionen med dess olika stadsdelskaraktärer.”

Nedan följer utdrag från uttrycket för riksintressebeskrivningen som berörs av Västlänken.

Fästningsstaden

- 1600- och 1700-talens fästnings- och kanalstad vars bevarade delar av stadsbefästningar och vallgrav tillhör landets främsta exempel på holändskt inspirerad kanalstadsplan.
- Den regelbundet planerade förstaden Haga med sin enklare rutnätsplan i gatunät, tomtstruktur och bevarade respektive igenfyllda hamnkanaler.
- Solida köpmanshus av tegel som tillkom efter bränderna vid 1700-talets mitt.
- Karaktären hos ”Hamngatorna” och de trånga bakgatorna, med huvudsakligen 2-3 våningshus.
- Spridda rester av donationsjordarnas landerier.

Hamn, sjöfarts och handelsstaden

- Det tidiga 1800-talets stadsnydning med stadsarkitekt Carl W. Carlbergs nyklassicistiska stenstad inom vallgraven med kajgator, öppna platser och salutorg och längs vallgravens utsida parker och gränsboulevarden Nya Allén.
- Hamnanläggningar och bebyggelse från skilda tider som visar hur kanalernas slutna innerhamnar från och med 1840-talet ersattes av älvstrandens djuphamn, och affärslivets utveckling från de gamla patricierhusen till varuhus och saluhallar.
- Kajer och sjöfartsanknuten bebyggelse med handelshus kring Stora Hamnkanalen, kontor och magasin för handelsfirmor och rederier mot älven. Banker och försäkringsbolag vid Hamngatorna samt bostäder för olika sociala skikt.
- Det sena 1800-talets omvandling med handels

Teckenförklaring

 Riksintresse för kulturmiljövården (3 kap. 6§ MB)

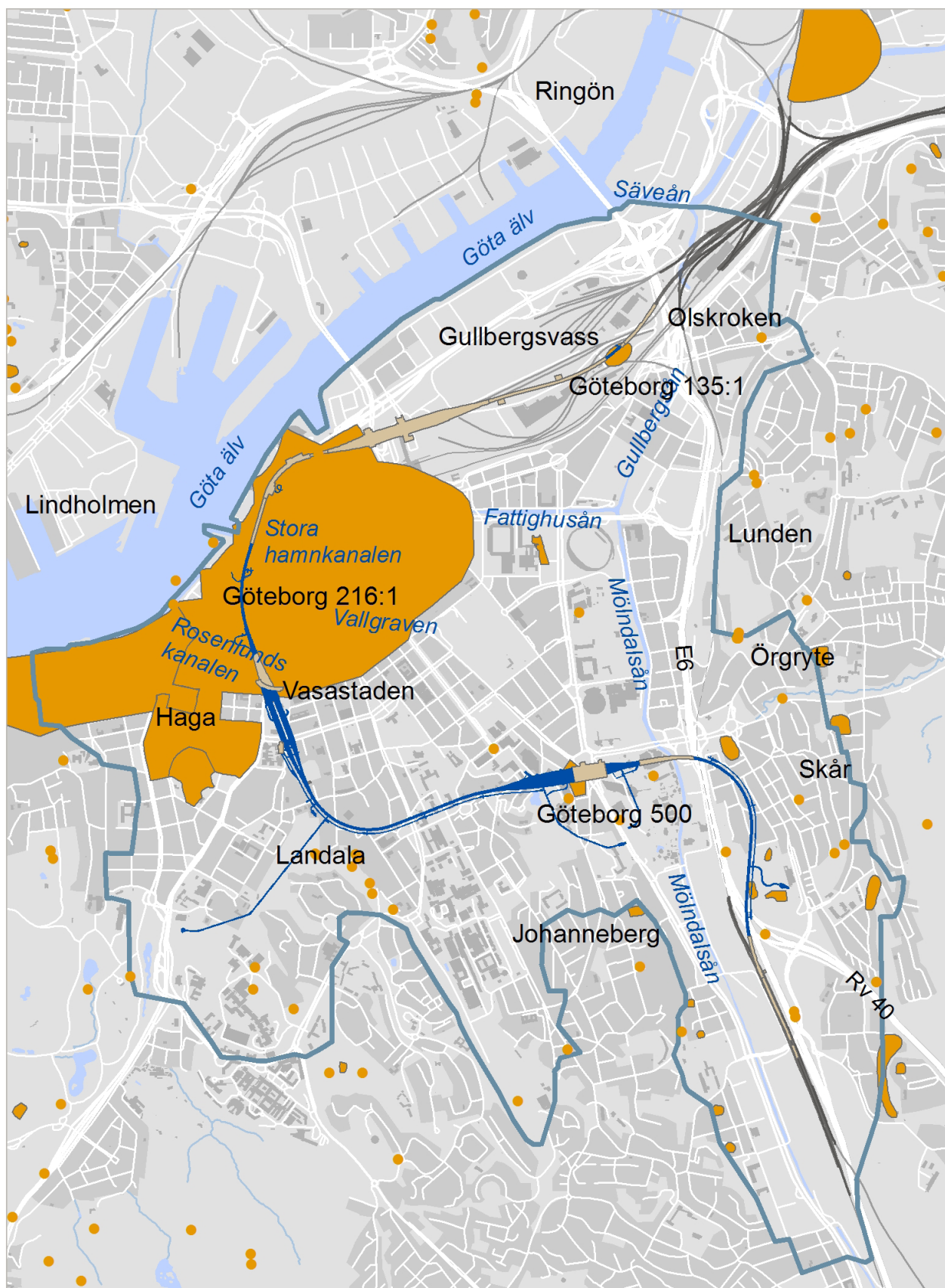
 Västlänken och Olskroken planskildhet

 Influensområde grundvatten

0 0,2 0,4 0,6 0,8 1 km
© Lantmäteriet, Geodatasamverkan

FIGUR 4.2. Kartan redovisar de riksintressen som berörs av Västlänkens sträckning eller ligger i inom influensområdet för grundvatten.

Teckenförklaring

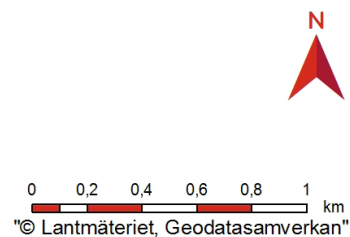
Fornlämningar (2 kap KML)

Influensområde grundvatten

Bergtunnel

Betongtunnel i jord

Ytspår

FIGUR 4.3. Västlänken passerar bland annat genom Gullberg under skansen Lejonet (Göteborg 135:1). Under innerstaden Göteborg och den stora fornlämningen (Göteborg 216:1) passeras stadslager med bevarade kulturlager samt befästningslämningar från 1620-talet och framåt. Vid Korsvägen passeras under Johannebergs landeri (Göteborg 500).

om- och nybyggnader i storstadsmässig skala, hamnens och järnvägarnas tullpackhus och stationsmiljöer samt de plana kanalbroarna av järn.

- *Det mondäna Vasastaden - Lorensberg - Heden, med breda, trädplanterade huvudgator som Kungsportsavenyn och Vasagatan, de palatslika "parkkvarteren" och den storstadsmässiga, slutna kvartersbebyggelsen med institutioner insprängda bland hyreshusen.*
- *Mönstergilla arbetarbostäder i tegel i Haga och Annedal, och traditionella trähus blandade med stadsmässiga landshövdingehus.*
- *1900-talets stadsbyggande och fortsatta utvidgning av staden, med de inledande decenniernas terränganpassade, oregelbundna planmönster, men även fullföljande av rutnätsstaden.*
- *Götaplatsen med omgivande kulturinstitutioner och Lorensbergs villastad.*
- *Bostadsbebyggelse för olika samhällsskikt och som uttryck för olika stilepoker, och anläggningar för idrott, rekreation och nöjesliv.*

Göteborgska särdrag i stadsbilden

- *Stadssiluetten från älven och bergshöjderna runt staden med utblickar mot stadens omgivningar.*
- *Kanalstadens vattenstråk och kontakten med älven.*
- *Den topografiskt och socialt betingade karaktären av många småstäder i storstaden, det vill säga ett lapptäcke av tydligt åtskilda stadsdelar.*
- *Byggnadstradition med låg bebyggelsehöjd, det gula "Göteborgsteglet" i Carlbergsk nyklasicism följt av 1850-talets medeltidsromantik, den rikt formade och ofta mångfärgade sena 1800-talsbebyggelsen i puts och tegel och landshövdingehusen.*
- *Gatukaraktären med bohusgranit och riklig grönska.*

4.2 Fornlämningar

Olskroken planskildhet berör inga kända fornlämningar. Västlänken berör tre kända fornlämningar genom intrång, se även karta figur 4.3; Göteborg 135:1, Göteborg 216:1 och Göteborg 500 Johannebergs landeris park- och trädgårdsanläggning.

Göteborg 216:1 består av 1600- och 1700-talets fästnings- och kanalstad. Befästningsstråket som löper längs med vallgraven och älven

omfattar lämningar både över och under mark. De bevarade delarna av vallgraven visar tydligt befästningsanläggningens planform och det ursprungliga stadsområdets gräns. Utanför vallgraven finns park- och alléstråket som ingår i befästningslämningen som en yttre gräns, den så kallade fältvallen. Innanför befästningsanläggningarna finns stadens äldre bebyggelse bevarad i det så kallade stadslagret, ett kulturlager med byggnadslämningar och fynd efter nästan fyra hundra års stadsliv.

Göteborg 135:1, Skansen Lejonet på Gullberg har alltsedan 1600-talet varit ett viktigt landmärke i staden. Den är en av två försvarsskansar tillhörande Göteborgs befästning. På Gullberg finns lämningar i form av vallar och kulturlager från äldre fästen som föregick skansen Lejonet. Skansen Lejonet är också statligt byggnadsminne.

Göteborg 500, Johannebergs landeris park- och trädgårdsanläggning har efter en arkeologisk utredning och förundersökning fått statusen som fornlämning. På slutningarna och terrasserna mot Korsvägen finns spåren av odlingslämningar från 1600-talet och framåt. Ovan mark syns stenkonstruktioner och växter som ursprungligen har tillhört landeriplanteringen. Såsom donationsjord spelade landeriet en viktig roll för stadens försörjning.

Ovan nämnda fornlämningar Göteborg 216:1, Göteborg 135:1 och Göteborg 500 ingår också som en del av riksintresset och dess beskrivning.

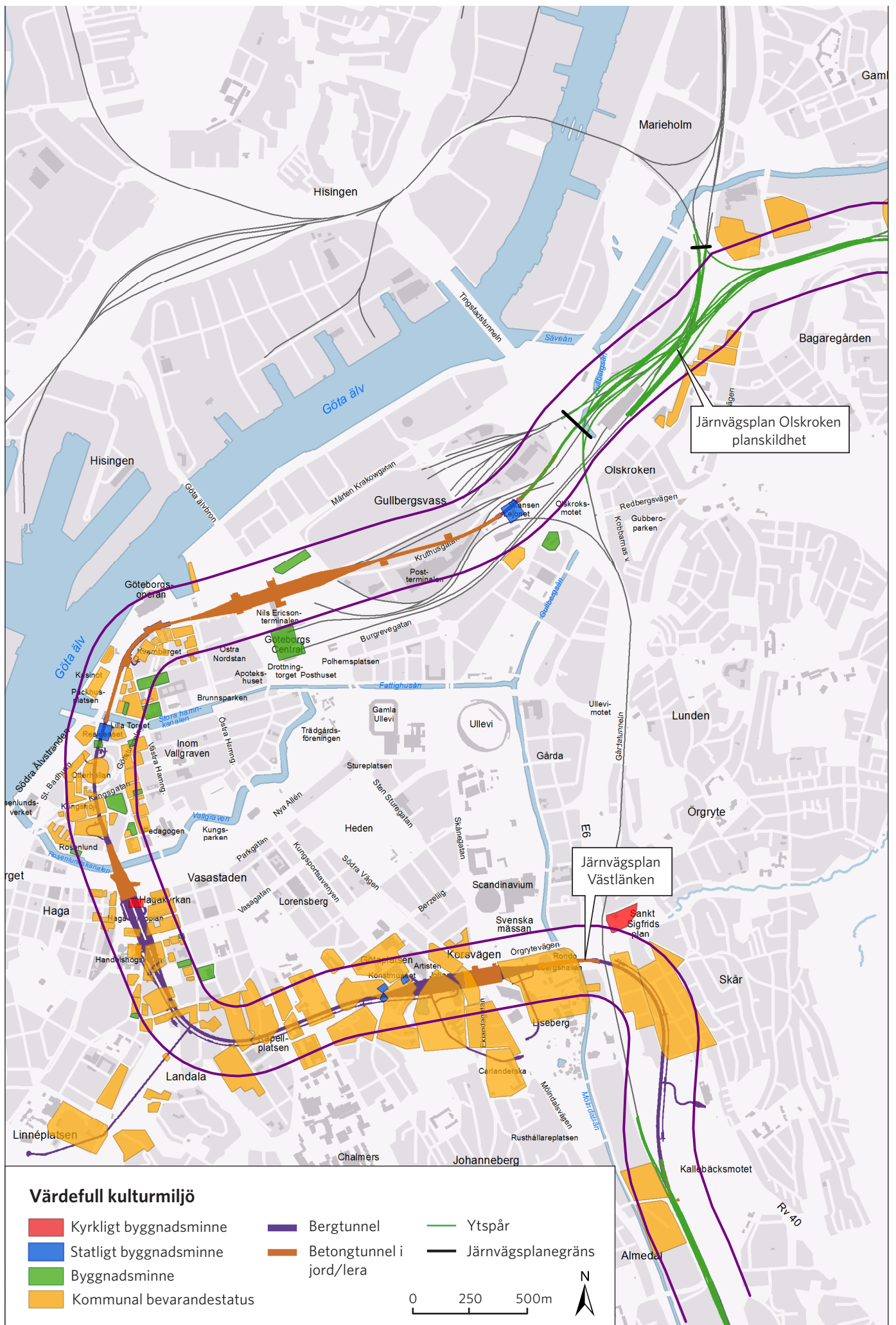
Fornlämningar som inte berörs

Söder om Örgryte passerar och tangerar Västlänken flera fornlämningar. Samtliga är belägna öster om E6:an. Några av dem är delundersökta sedan tidigare. Här finns bland annat en fornborg, förhistoriska boplatser, gravar och yngre lämningar såsom en bytomt/gårdstomt, vägmärke och minnesmärke. Då dessa inte berörs behandlas de inte vidare.

Stenåldersboplatsen Göteborg 69:1 i Skår är arkeologiskt förundersökt och har avgränsats i förhållande till en planerad servicetunnel, vilket innebär att fornlämningen inte kommer att beröras direkt av Västlänken.

4.3 Byggnadsminnen och kyrkor

Ett mindre antal byggnadsminnen ligger i anslutning till den berörda sträckan, se karta figur 4.4. Till exempel skansen Lejonet, Residenset och Hagakyrkan. Residenset som ingår i delområdet

FIGUR 4.4. Byggnadsminnen och värdefulla bebyggelsemiljöer på kommunal nivå längs den föreslagna sträckningen för Olskroken planskildhet och Västlänken inom 150 m från spårlinjen, den lila markeringen på kartan.

vid Stora Hamnkanalen är en av stadens äldsta byggnader och statligt byggnadsminne. Skansen Lejonet är en mycket värdefull del av 1600-talets befästa stad och en nordlig pendang till skansen Kronan söder om staden. Skansen Lejonet är statligt byggnadsminne samt fornlämning (Göteborg 135:1). Haga kyrka med omgivande park är en känslig miljö invid en planerad station. Nämda byggnader ingår också som en del av riksintresset.

4.4 Kommunala intressen

Ett större antal värdefulla byggnader enligt Göteborgs Stads program (Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg 1999) finns utmed Olskroken planskildhet och Västlänken, se karta figur 4.4. Programmet är fastställt av kommunfullmäktige och omfattar kulturhistoriskt värdefulla områden och objekt uppförda före cirka 1960. Bland miljöerna finns välbevarad bostadsbebyggelse från olika tider, institutionsbyggnader, industrier, parker mm. Huvudsyftet är att skydda och vårda bebyggelse som speglar kommunens utveckling såväl i staden som på landsbygden. Bedömningarna utgår från bebyggelsens värdebärande egenskaper med utgångspunkt från dokumentvärden och upplevelsevärden. Ett arbete med att uppdatera ovanstående program med bebyggelse som uppförts mellan åren 1950 till cirka 1980 håller på att färdigställas inom kommunen. Dessa byggnader har delvis tagits med i detta arbete. Flera av byggnaderna ingår som del av riksintresset.

4.5 Särskilt värdefulla miljöer

Med utgångspunkt från riksintresse i avsnitt 4.1 *Riksintresse*, beskrivs nedan särskilt värdefulla miljöer som påverkas i samband med byggnation av Västlänken.

Göteborgs Central

Inom och i anslutning till området för Göteborgs Central (befintlig station) finns skyddsvärda objekt, bland annat de två byggnadsminnena före detta Bergslagsbanans stationshus med tillhörande stationspark och Göteborgs centralstation. Under mark finns belägna rester efter befästningsverken med tillhörande sänkverk. Anläggandet av Västlänken och nya Station Centralen innebär en påverkan på nämnda objekt, då det ligger längs en delsträcka med periodvis öppet schakt.

Stadens farleder och knutpunkter

Tongivande för staden är att stora delar av det äldre kommunikationssystemet fortfarande är bevarat och sätter sin prägel på stadens struktur. Det märks genom bevarade äldre farleder som innerstadens kanalsystem och Fattighusån. Även genom de tidiga infartsvägarna och knutpunkterna som Södra vägen, Korsvägen och Drottningtorget.

Hamnstråket vid älven

Området var ursprungligen en del av befästningsstråket längs älven. Hamnen längs älven byggdes ut vid mitten av 1800-talet och omfattar bland annat området mellan Stora Bommen och Lilla Bommen som är en tongivande del av stadskärnan. Miljön omfattar kajer och byggnader som påminner om områdets tidigare roll som centrum för sjöfart och handel samt dess roll som residensstad.

Residenset som är en av stadens äldsta byggnader utgör ett värdefullt inslag i stadsbilden vid Stora Bommen. Tull- och Packhuset bildar tillsammans med övrig bebyggelse kring Packhusplatsen ett värdefullt minnesmärke över stadens sjöfart.

Västlänkens sträckning har anpassats efter befästningsverken längs älven så att dessa i möjligaste mån skonas. Masthamnen ligger dock i Västlänkens sträckning, vilket innebär ingrepp i denna.

Stora Hamnkanalen

Stora Hamnkanalen har alltsedan anläggandet på 1620-talet varit en central plats i staden. Området är en del av den ursprungliga holländska stadsplanen. Här samlades för staden viktiga byggnader och verksamheter och omfattar ett koncentrat av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, kajkanter, broar och statyer. Här finns byggnader och broar med kulturhistoriska värden.

Under mark kan det finnas lämningar efter anläggningar och verksamheter från stadens olika epoker. Västlänken innebär att området kring Stora Hamnkanalen påverkas både över och under mark.

Haga kyrkoplan, Kungsparken och Rosenlund

Station Haga sträcker sig från befästningsområdet vid Rosenlundsplatsen, över vallgraven, genom fältvallen och in i förstaden Haga. Västlänken kommer att passera rakt igenom delar av Bastion Christina Regina, vallgraven och fältvallens grönområde.

Området kring Haga kyrkoplan domineras av parker och alléer anlagda på 1800-talet och ingår i det för staden tongivande grönstråket längs vallgraven. Hela stationsläge Haga ligger inom riksintresset för kulturmiljövården Göteborgs innerstad. På platsen möts fyra värdefulla stadsrum, vallgravsstråket, Haga Kyrkoplan, Haga och Vasastaden. De samspelar, men har samtidigt starka egna karaktärer.

Korsvägen och Liseberg

Platsen har en lång tradition som korsväg och knutpunkt för kollektivtrafik. Redan på 1700-talet och 1800-talen var detta en för staden betydelsefull vägkorsning i anslutning till det välbevarade landeriet Johanneberg. Landerier med trädgårdar, byggnader och parker anlades från 1600-talet utanför vallgraven. Liseberg är ett av Göteborgs mest kända landerier och är även ett intressant exempel på den storslagna satsning som gjordes i samband med jubileumsutställningen 1923. Västlänken passerar genom Johannebergs landeris park- och trädgårdsanläggning, som är fornlämningsklassad (Göteborg 500).

FIGUR 4.5. Skansen Lejonet.

FIGUR 4.6. Stora Hamnkanalen med Residenset

FIGUR 4.7. Hagakyrkan.

FIGUR 4.8. Johannebergs landeri.

5. Kulturmiljön ett gemensamt ansvar

5.1 Strategi för kulturmiljö

De negativa konsekvenserna för kulturmiljön kan värnas genom bevarande, återställande och synliggörande. Trafikverkets målsättning och ansvar ligger främst i att med stor känslighet för kulturmiljöns värden:

- så långt möjligt undvika skada och begränsa intrånget i befintlig kulturmiljö
- mildra skadan när intrång inte kan undvikas
- återställa områden kring stationerna och de avsnitt som etablerats genom öppna schakt på ett för kulturmiljön stärkande sätt
- om möjligt synliggöra, införliva eller på annat sätt visualisera berörda fornlämningar på stationerna, vid öppna schakt eller alternativ plats
- placera och utforma väderskyddade uppgångar inom stationsområdena så att dess gestaltning samspelar med kulturmiljön på platsen

Bevarande är den grundläggande och mest betydelsefulla aspekten för att värna kulturmiljön. Bevarad kulturmiljö finns kvar i sin omgivning med hög autenticitet. Åtgärder för bevarande är lokalisering av spår tunnel och tillfälliga nyttjanderätter i järnvägsplanen med inriktning att minimera intrång. Arbetet med bevarande fortsätter i projektering genom att anläggningens intrång studeras i detalj och minimeras. Åtgärder under byggtiden har stor betydelse för att skydda kulturmiljövärden som ska bevaras i byggets närhet.

Återställande innebär att byggda element återfår sina tidigare utseenden med förlorad autenticitet. Ursprungligt material kan i vissa fall återanvändas och i andra fall måste likvärdiga material nyttjverkas. Återställande blir aktuellt där byggnader, kajer och andra byggda element helt eller delvis demonterats. Parker återfår sin tidigare utbredning och funktion där träd om möjligt flyttas tillbaka till sin ursprungliga växtplats. En del av arbetet med återställande är att beakta aspekter i kulturmiljön som strukturer och karaktärer. Trafikverkets ambition är att återställa så långt som möjligt. Samordning med Göteborgs Stad är avgörande eftersom staden råder över stadsrummens planläggning och utformning. Samråd med länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet har

stor betydelse för att arbete med återställande ska få en meningsfull inriktning.

Synliggörande blir aktuellt där bevarande och återställande inte är möjligt. Inom järnvägsanläggningen vill Trafikverket till exempel synliggöra fornlämningarna genom utställning och information. Trafikverket har önskat samarbeta med Göteborgs Stad i arbetet med lyfta fram kulturmiljön utanför järnvägsanläggningen.

I det fortsatta arbetet med kulturhistoriskt värdefulla miljöer i åtgärdsprogrammet ses miljöerna med ingående fornlämningar, bebyggelse och andra värden som en helhet. Arbetet med kulturmiljön i åtgärdsprogrammet har fyra inriktningar som bygger på PM från Göteborgs stadsmuseum:

- Gullberg/skansan Lejonet
- Fästningsstaden Göteborg
- Kungsparken/Nya Allén
- Korsvägen-Liseberg

Arbetet med att ta fram åtgärdsförslag följer flera steg. Övergripande mål och syfte med stärkande åtgärder definieras för varje plats. Viktiga karaktärsdrag som bör utvecklas eller förstärkas identifieras. Styrkor och svagheter i miljön definieras. Därefter tas åtgärdsförslag fram. Långsiktigt säkerställande av värdena genom exempelvis kulturresevat föreslås.

Åtgärder för att minska negativ påverkan

Trafikverket har påbörjat ett arbete med att precisera åtgärder för återställande och synliggörande inom ramen för åtgärdsprogrammet. Syftet med åtgärden är att uppfylla tillåtlighetens villkor om kulturmiljö och att undvika påtaglig skada på riksintresset. Ett urval av åtgärder redovisas i denna handlingsplan men en slutlig bedömning av åtgärdenas omfattning görs i kommande skede.

5.2 Gemensamt förhållningssätt

Trafikverket ansvarar för projektering av järnvägen med tunnel och stationer under jord, plattformar och uppgångar samt entréer ovan jord. Utgångspunkten är att arbeta med förebyggande åtgärder för att minimera inverkan på riksintres-

set Göteborgs innerstad. Syftet är även att tillvarata och utveckla kulturmiljöerna i området. Trafikverket arbetar tillsammans med Göteborgs Stad med att utarbeta riktlinjer och förhållnings-sätt till den kulturhistoriskt värdefulla stadsmiljön som kommer att påverkas av Västlänken och dess stationsområden. Bland annat i detaljplane-arbetet för stationerna, med fördjupade kultur-miljöunderlag, se vidare avsnitt Detaljplaner.

I de nya stationsområdena är det Trafikver-kets ansvar i samverkan med Göteborgs Stad att placera och utforma uppgångar med hänsyn till platsens kulturmiljövärden. Övrig utveckling av nya stadsmiljöer i anslutning till Västlänken sker i samband med kommunens detaljplanering. Ku-mulativa effekter i form av tillkommande anlägg-ningar som Göteborgs Stad styr över kan komma att ge påverkan, inte minst på stationsområdena. Inom ramen för projektet Västlänken har Göte-borgs Stad och Trafikverket ett gemensamt an-svar för att ömsesidigt arbeta fram arbetsmeto-der och varsamma lösningar som är anpassade till de berörda stadsmiljöernas kulturhistoriska värden. Platsspecifika skonsamma lösningar kan innebära merkostnader.

Arbetet med villkoren

Trafikverket och Göteborg Stad kommer tillsam-mans med Länsstyrelsen och Riksantikvarieäm-betet att arbeta gemensamt med villkoren. Detta arbete innebär ett fortlöpande samråd genom detaljerad projektering och anläggningsskedet där arbetet med att värna kulturmiljön stegvis detaljeras. Kulturmiljöintressen berör flera ak-törer som behöver samordnas för att negativa konsekvenser så långt möjligt ska begränsas och fornlämningar ska införlivas och synliggöras. De externa parterna får genom detta arbete en insyn i arbetet med framtagande av de krav som kom-mer att ställas på Trafikverkets entreprenörer i förfrågningsunderlagen för anläggningsskedet. Riksantikvarieämbetet, länsstyrelsen och Göte-borgs stad har i detta arbete en ren samrådsfun-ktion där Trafikverket efter samråd fattar beslut om åtgärder.

5.3 Parallella processer

Projektet Västlänken har flera aktörer. Trafikver-ket ansvarar för utbyggnaden av tunnel och upp-gångar under mark. Anslutande stationer över mark hanteras av Göteborgs Stad. I gränssnittet

mellan uppgångar och stationer ställs krav på sam-ordning mellan Trafikverket och Göteborgs Stad.

Detaljplaner

Göteborgs Stads planering för stationerna han-terar kulturmiljöaspekter i delvis samma miljöer som Trafikverkets projekt Västlänken. Detalj-planearbetet för de nya stationslägena omfattar därmed parallellt framtagna kulturmiljöunder-lag och miljökonsekvensbeskrivningar som är ett stöd i kulturmiljöarbetet under projektet. Göte-borgs stad har tagit fram fördjupade kulturmiljö-underlag som finns framför allt där nya stationer ska etableras men även vid skansen Lejonet samt Johannebergs landeri.

För att säkerställa en samsyn när det gäller hanteringen av kulturmiljöfrågor i Västlänken generellt förs en dialog mellan Trafikverket och Göteborg Stad när det gäller stadens planering av stationsområden och Trafikverkets utformning av uppgångar och återställande av uppgrävda schakt.

Under 2013 har ett arbete genomförts av Gö-teborg Stad gällande bevarande av platser med fokus på kulturmiljövärden. Detta underlag kom-mer att användas som en del i arbetet med detalj-planerna för stationslägena och som underlag till det fortsatta arbetet med återställande av arbets-områden som schaktats.

Gestaltningssprogram Göteborg Stad

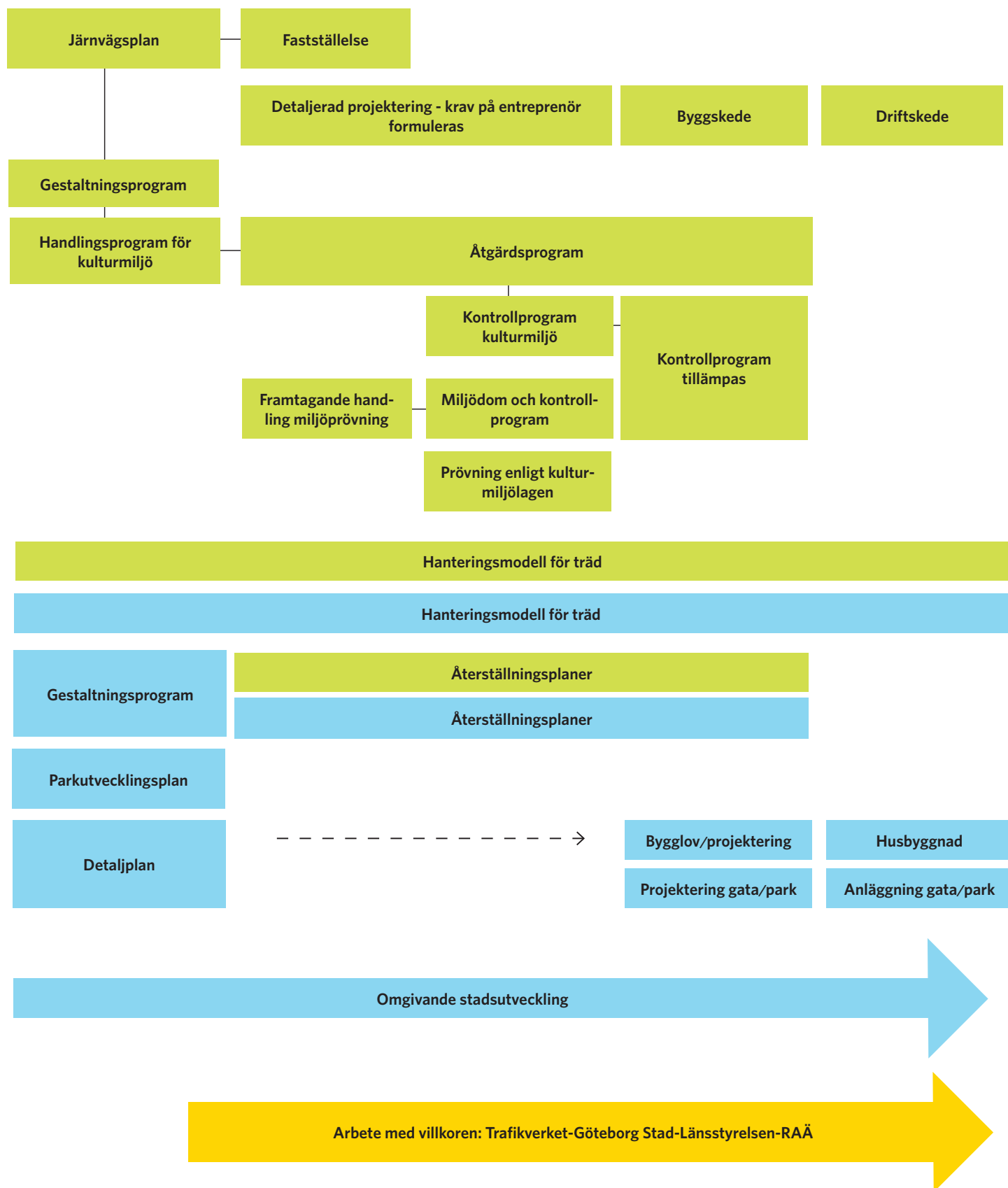
I arbetet med utformningen av bland annat de nya stationsområdena tar Göteborgs Stad fram gestaltningssprogram som hanterar de nya plat-sernas gestaltning. Här pågår en samordning mellan Göteborg Stad och Trafikverket för att sä-kerställa att kulturmiljövärden tas tillvara.

Göteborgs stadsmuseum PM

Göteborgs stadsmuseum har i uppdrag att be-vaka att de kulturhistoriskt värdefulla miljöerna, byggnaderna, parkerna och fornlämningarna skadas så lite som möjligt. Göteborgs stadsmu-seum har sammanställt förslag till åtgärder och visioner i fyra dokument, så kallade PM. Före-slagna åtgärder, har som mål att förtydliga kul-turmiljöns värden, och ingår i en process som ut-vecklas och samråds med berörda parter.

Gestaltningssprogram

Trafikverket har tagit fram ett gemensamt ge-staltningssprogram som underlag till de båda

FIGUR 5.1. Sammanställning av processer som påverkar kulturmiljön i planering, projektering och byggskede/anläggningskede. Trafikverkets aktiviteter är markerade med grönt och stadens med blått.

järnvägsplanerna. Det beskriver anläggningens utformning och möte med omgivningen. Målet med Olskroken planskildhet och Västlänkens gestaltning är att ge uttryck för en resursmedveten, modern och funktionell design, som harmonierar med samt tar tillvara och utvecklar stadens kulturhistoriska värden. Det är Trafikverket, Göteborgs Stad och Västtrafik som tillsammans bygger Västlänken med dess anslutning till staden. Projektet arbetar tillsammans med Statens konstråd med konst som ett medel att kompensera intrång, integrera och införliva den kulturmiljön som påverkas.

Gestaltningsarbetet har, i detta sammanhang, dels som mål att minska intrånget i befintlig kulturmiljö, dels mildra det när så sker. De medel som står till förfogande är anläggningens arkitektur och konst. Gestaltningsprogrammet är ett underlag i Trafikverkets fortsatta arbete med den detaljerade projekteringen. I förfrågningsunderlaget kommer krav avseende gestaltning att ställas på entreprenören.

Stadsutvecklingsprojekt

I Västlänkens närområde pågår även annan planering som kan komma att påverka projektet. Här finns en utmaning att inom ramen för Västlänken fånga upp och samordna hanteringen av överlappande kulturmiljövärden med angränsande projekt. Det är i huvudsak Göteborg Stads ansvar att utveckla staden och ta tillvara stadens kvalitéer. Trafikverkets roll är att stödja och möjliggöra stadens utveckling med de innehåll som Göteborg Stad har som mål.

Detaljerad projektering

Trafikverket tar fram ett förfrågningsunderlag som används för upphandling av de entreprenörer som ska bygga anläggningen. I förfrågningsunderlaget ställs krav på den färdiga anläggningen och på hänsyn till kulturmiljövärden under byggtiden. Arbetet med riskanalyser och kontrollprogram inom åtgärdsprogrammet leder fram till krav som formuleras i dessa handlingar. Entreprenören tar fram tekniska lösningar, byggmetoder och konkreta åtgärder för att skydda miljön under byggtiden utifrån ställda krav. Antikvarisk expertis följer entreprenörens arbete under hela byggtiden så att det finns beredskap vid oförutsedda händelser som kräver snabba beslut.

FIGUR 5.2. Stora Hamnkanalen och en del av stråket mot Stora Bommen.

Miljöprövning

Olskroken planskildhet och Västlänken kommer att prövas i mark- och miljödomstolen avseende vattenverksamhet och miljöfarlig verksamhet. Vattenverksamhet omfattar påverkan på grundvattennivåer och miljöfarlig verksamhet omfattar buller, vibrationer och utsläpp av förorenat läns-hållningsvatten. Mark- och miljödomstolen fastställer i domen villkor som syftar till att skydda allmänna och enskilda intressen från skador till följd av eventuell grundvattensänkning. Villkor tas även fram för att styra buller- och vibrationsnivåer samt föroreningshalter i läns-hållningsvatten under byggtiden. Villkoren syftar till att skydda kulturmiljö och andra värden från skador till följd av grundvattensänkning och vibrationer. Tillsynsmyndigheter ingår i samråd inför domstolsförhandling och har möjlighet att ställa krav. Ett kontrollprogram för kulturmiljö upprättas därefter för att säkerställa att villkoren uppfylls. Kontrollprogrammet kommer att samrådats med tillsynsmyndigheten och ingår som en del i projektens samlade kontrollprogram. En miljökonsekvensbeskrivning tas fram som underlag till domen och kommer att redovisa de samlade konsekvenserna av projekten inklusive de som redovisats i järnvägsplanen miljökonsekvensbeskrivning.

Åtgärdsprogram

Under arbetet med att ta fram den detaljerade projekteringen görs riskanalyser för värdefulla byggnader och fornlämningar där skaderisker identifieras. Arbetet utmynnar i åtgärdsprogram för kulturmiljövärden och krav som ställs på entreprenören i förfrågningsunderlagen.

Kontrollprogram

Ett omfattande kontrollprogram tas fram inför anläggningsskedet för att säkerställa skydd av bland annat kulturmiljövärden. De kontrollprogram som tas fram inom ramen för åtgärdsprogrammet och i samband med miljöprövningen inarbetas i det generella kontrollprogrammet och samordnas med övrig kontrollverksamhet. Förutom grundvatten hanteras vibrationer, sättningar och en rad andra aspekter inom kontrollprogrammet.

5.4 Åtgärder för att minimera negativ påverkan och för att förtydliga kulturmiljöns värden

Det finns flera möjliga åtgärder inom projekten Olskroken planskildhet och Västlänken som kan förtydliga kulturmiljöns värde och Göteborgs historia. Det gäller dels att minimera negativ och skadlig påverkan, dels att genom åtgärder ge den historiska berättelsen utrymme att verka i delvis nya sammanhang eller omgestaltade platser genom anpassning av dessa.

Värdebestående eller skapande åtgärder avser lösningar på hur befintliga kulturmiljövärden, genom de åtgärder som förespråkas, tillgängliggörs, införlivas, stärks och tydliggörs så att berörda platser med känslig kulturmiljö, fornlämning eller kulturhistorisk byggnad kan möta förändringarna i stadsrummet utan att värdena går förlorade eller blir svåra att uppfatta.

En andra del är att redovisa hur skadlig påverkan ska undvikas och minimeras till skydd för känslig kulturmiljö, fornlämning eller kulturhistorisk byggnad inom influensområde - genom projektens alla skeden, liksom i driftskedet. Experter inom bland annat vibrationer, geoteknik, hydrogeologi, riskanalys, arkeologi, byggnadskonstruktion och kulturhistoriskt värdefull bebyggelse är viktiga kompetenser som deltar i arbetet med att ta fram skyddsåtgärder i ett hållbart åtgärdsprogram baserat på riskanalyser.

Under arbetet med järnvägsplanen 2012 – 2015, från skisskede till färdigt förslag, har Trafikverket arbetet med lokalisering av anläggningen som begränsar de negativa konsekvenserna för kulturmiljön. Placeringen av tunneln närmare Kvarnberget, borttagning av parallelltunnel i jord/lera mellan skansen Lejonet och Otterhäl- lan, anpassning av tillfälliga nyttjanderätter till värdefulla träd och befästning samt placeringen av arbetstunnlarna Haga och Örgryte är exempel

på lösningar som begränsar de negativa konsekvenserna.

I den nu pågående detaljprojekteringen kommer Trafikverket utifrån lokaliseringen att arbeta med en detaljerad utformning av anläggningen och skyddsåtgärder under byggtiden. Arbetet med återställande av ytor som tas i anspråk för byggandet påbörjas också i detaljprojekteringen. I detta arbete kommer kulturmiljön och de kulturhistoriska värdena att vara styrande och prioriteras.

Villkorets andra del gällande fornlämningar innebär att först har lokalisering gjorts för att begränsa eller om möjligt undvika negativa konsekvenser. Arbetet med att synliggöra och införliva fornlämningar i Västlänken återstår att göra med det lokaliseringsförslag som nu ligger till grund för järnvägsplanen. Att införliva fornlämningar för att undvika skada och bevara på plats publikt är i det läge som järnvägsplanen redovisar med dagens kunskap inte möjlig. Trafikverket ser dock möjligheten att synliggöra delar av de fornlämningar som kommer att påverkas genom att visa dem under anläggningsskedet eller genom att gestalta berättelsen om dem i den nya anläggningen. Detta arbete kommer att konkretiseras i det fortsatta arbetet med åtgärdsprogrammen och samrådas med Göteborgs stad och länsstyrelsen.

Projekt Västlänkens strategi för att uppfylla regeringens villkor har i första hand varit att finna en linjesträckning som begränsar påverkan på kulturvärden. Tillsammans med Göteborgs Stad arbetar Trafikverket vidare för att den historiska berättelsen ska kunna ges fysisk form och utrymme i de senare återställda eller omgestaltade platserna. Eftersom rådigheten över marken efter anläggningsskedet ligger hos staden kommer stadens agerande i dessa frågor att vara väsentlig. Genomförandavtal upprättas eftersom Trafikverket saknar rådighet över återställande.

Trafikverket har identifierat följande exempel på åtgärder som förtydligar och stärker kulturmiljövärden:

- Framtagande och förtydligande av kulturmiljöer med historiska bebyggelsestrukturer i stads- och parkmiljö.
- Arkitektonisk gestaltning och/eller integrering av konst i anläggningen som tar fram och förmedlar kulturmiljövärden genom form- språk och sammanhang.
- Fast utställning. På lämplig plats kan Riksin-

tresset och den kulturhistoriska berättelsen om Göteborgs befästning knyts samman i någon form av museum.

- Guidade turer, berättelsen förstärks med skyltning.
- Om det är möjligt finns intentionen att synliggöra och införliva fästningsmurar.
- Återskapa, tillgängliggöra och skapa nya rekreationsområden i värdefulla kulturmiljöer i delvis nya sammanhang.

Åtgärdsförslag för kulturmiljöer

Nedan redovisas Trafikverkets inriktning för åtgärder i fyra viktiga kulturmiljöer. I många fall saknar Trafikverket rådighet över marken och kommer att vara beroende av överenskommelser med Göteborgs Stad och andra markägare. De förslag som redovisas uttrycker därför en vilja och kan inte ses som ett slutgiltigt åtgärds paket.

Gullberg/skansen Lejonet

Viktiga karaktärsdrag att bevara samt även utveckla/förstärka vid Gullberg/skansen Lejonet:

- Gullbergs strategiska läge är förutsättningen för skansens placering och miljön som helhet har ett mycket högt kulturmiljövärde.
- Skansen Lejonets kraftiga gråstenstorn är ett av stadens tydligaste och mest framträdande historiska landmärke och skansen utgör ett särskilt viktigt landmärke vid infarten till Göteborg med ett högt upplevelsevärde, liksom pedagogiskt värde.
- Skansen Lejonet är dessutom en mycket värdefull del av Göteborgs befästning som en av två försvarsskansar, en nordlig pendang till skansen Kronan. Dessa båda skansar har ett unikt värde sett med ett internationellt perspektiv, samt ur forskningssynpunkt ett mycket stort fortifikationshistoriskt och vetenskapligt värde.

Trafikverket har för avsikt att utföra följande stärkande åtgärder för kulturmiljön.

- En inledande exakt mätning av Gullbergs markyta/jordskorpa med alla formationer i skrevor görs innan något ingrepp görs. Påverkan på vegetation, jord eller sten utanför tillfällig och permanent nyttjanderätt ska undvikas.
- För att stärka berättelsen om Gullberg och skansen Lejonet kommer kopplingen mellan

kulturmiljön och Göteborgs befästning att knyts samman. Berättelsen förstärks med skyltning.

Fästningsstaden Göteborg

Viktiga karaktärsdrag att bevara samt även utveckla/förstärka för fästningsstaden Göteborg:

- I kulturmiljön utgör riksintresset Fästningsstaden Göteborg en fysisk läsbar sammanfattning av Göteborgs historia, från en av de bäst befästa handels- och sjöfartsstäderna i norra Europa, med en internationell befolkningsstruktur, till dagens stad. Lämningsarna representerar rumsliga samband och en betydande kunskapsbank för vad som präglat stadens utveckling.
- Ur lokalbefolkningens perspektiv har fästningsstaden Göteborg viktiga kulturmiljövärden som grundläggande identitets och traditionsbärare. Lämningsarnas upplevelsevärden är betydande och knutna till människors upplevelser av sin kulturmiljö. De har särskilt stora värden för turism. De kan lätt ses, förklaras och nås och har många besökare.

Åtgärdsförslagen nedan syftar till att förstärka och utveckla riksintresset Fästningsstaden Göteborg så att staden kan klara etableringen av Västlänken utan att riksintresset som helhet försvagas.

En nyckel till förståelsen för helheten ligger i att förtydliga formen på den gamla befästa staden, alltså att kunna se den äldsta stadens gräns i den nuvarande stadsmiljön. Man behöver också nycklar till att förstå skalan på fästningen.

Trafikverket har för avsikt att utföra följande stärkande åtgärder för kulturmiljön.

- Trafikverket har för avsikt att tillsammans med staden arbeta vidare med att stärka helheten genom exempelvis förtydliga fästningens yttre gräns och stärka sammanhangen mellan skansarna och fästningen.

Kungsparken/Nya allén

Trafikverket har som avsikt att aktivt medverka i det arbete som Göteborg stad gör inom området och bidra med att möjliggöra stadens visioner i området. Viktiga karaktärsdrag att bevara samt även utveckla/förstärka vid Kungsparken/Nya allén:

- De sekelgamla träden i Kungsparken förmedlar upplevelsen av parkens ålder och deras volym är rumsbildande i ett annars ganska öppet och flackt område.
- Även vallgravens vattenspiegel stärker befästningens kulturmiljövärde trots att dess sträckning lagts om till Rosenlundskanal. Det faktum att befintliga befästningsmurar uppe på Lilla Otterhällan kan skönjas från stationsområdet, ökar också upplevelsen av kulturmiljön.
- Tydligt exponerad miljö och värdefull resurs i stadsbilden vid Korsvägen. Både påtagligt inslag i vyn och det äldsta tidsskiktet vid platsen.
- Byggnader och anläggningar från jubileumsutställningen 1923.

Trafikverket har för avsikt att utföra följande stärkande åtgärder för kulturmiljön.

Trafikverket har för avsikt att utföra följande stärkande åtgärder för kulturmiljön.

- Läsbarheten av fästningsstaden Göteborg ska ha sin utgångspunkt i helheten. Berättelsen om fästningens lämningar i området, även under mark, ska bli tydligare. Bro och kanal-murar återställs.
- Minimera skadorna på riksintresset genom att begränsa påverkan på värdefulla parkträd i så stor utsträckning som möjligt.
- En inledande exakt mätning av Johannebergs landeris markyta/jordskorpa med alla formationer görs innan något ingrepp görs. Påverkan på vegetation, jord eller sten utanför tillfällig och permanent nyttjanderätt ska undvikas.
- Parken vid Johannebergs landeri återskapas till tidigare skick.
- Trafikverket planerar, i samråd med Liseberg, för att de bevarandevärde bebyggelsemiljöerna från 1920-talet som påverkas i Lisebergs norra del ska kunna återskapas efter aktuella arbeten genom noggrann dokumentation.

Korsvägen - Liseberg

Viktiga karaktärsdrag att bevara samt även utveckla/förstärka vid Korsvägen-Liseberg:

- De bevarade landeribyggnaderna.
- De kvarvarande resterna av den före detta landeriparkens område - obebyggd grönyta som tidigare varit betydligt större.

6. Fortsatt arbete - kommande delar

Trafikverket ansvarar för att förebygga skador på kulturmiljövärden i samband med anläggningskedet och driftskedet av Olskroken planskildhet och Västlänken. För att säkerställa en korrekt hantering av ingrepp under projekten har bilagor för fornlämningar, byggnader och det gröna kulturarvet upprättats. I dessa ges anvisningar om förebyggande skyddsåtgärder och fortlöpande rutiner för kontroll av kulturmiljövärden. I kommande arbetet kommer detaljerade åtgärds- och kontrollprogram att upprättas.

6.1 Fornlämningar

Linjens placering och schaktens omfattning är avgörande för graden av skada på fornlämningarna som ligger inom järnvägstunneln. Ingreppen i fornlämningarna behandlas enligt KML inom den uppdragsarkeologiska processen innan och under anläggningsskedet. Länsstyrelsen handlägger och hanterar frågan enligt KML. Länsstyrelsen ansvarar för tillsynsskyldighet att kulturmiljölagen följs, medan Riksantikvarieämbetet har överinseendeansvar.

Bilaga 1: Fornlämningar redogör översiktligt för vilka behov och frågor som i dagsläget kan förutsägas komma att behöva lösas inom projekten. Ytterligare fördjupade utredningar som mynnar ut i att åtgärds- och kontrollprogram upprättas i samband med den detaljerade projekteringen. De fastställer vad som mer specifikt bör vidtas före markingrepp, visar på åtgärder, förfaringsätt och specifika skyddsföreskrifter som säkert bevarar kända fornlämningar och hur eventuellt okända lämningar ska hanteras.

6.2 Byggnader

För byggnader är målsättningen att förebygga skador och minimera inverkan. Arbetet sker stegvis och över tid enligt ett förankrat arbetssätt som tillämpas i andra stora projekt med likande problematik, exempelvis Citybananprojektet. Detta är Trafikverkets centrala arbetssätt som nu är under utveckling och har samrått med Riksantikvarieämbetet under 2014, vilket är utgångspunkten i denna handlingsplan.

För byggnader och byggnadskonstruktioner finns bilaga 2. Den redogör för kontrollrutiner med syfte att undvika skada på byggnader och byggnadskonstruktioner med kulturhistoriskt

värde i samband med Olskroken planskildhet och Västlänken. Kontrollerna omfattar både bygg- och driftskedet av projekten. Planen beskriver också hanteringen av eventuella skador.

För de byggnader och byggda konstruktioner som finns upptagna i det kommunala bevarandeprogrammet för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse eller i förslaget till komplettering av programmet och som även ligger inom identifierat kontrollområde ska särskilda åtgärds- och kontrollprogram upprättas enligt bilaga 2.

Åtgärds- och kontrollprogrammen utformas med hänsyn till den enskilda byggnadens kulturhistoriska värden, känslighet och bedömd påverkan från projekten. Programmen uppdateras kontinuerligt, och tas fram av byggnadstekniker tillsammans med byggnadsantikvarie och i vissa fall konservator. Kontrollprogrammen bygger på riskanalyser och ska bland annat innehålla planer för dokumentationer, besiktningar, och kontroller samt skyddsåtgärder.

Enstaka byggnader och/eller byggnadskonstruktioner kommer att flyttas under anläggningsskedet.

För dessa byggnader och byggnadskonstruktioner ska program för återuppförande upprättas. Berörda byggnader ska i god tid före arbetet dokumenteras noggrant med tanke på nedmontering och återuppförande. Vid en tillfällig flyttning inhämtas nödvändig kunskap genom en byggnadsantikvarisk samt byggnadsteknisk förundersökning. Detta ska ligga till grund för kontrollplan enligt PBL 10 kap 7-8§ och BBR 2:311 och 2:321. Sådana undersökningar kan till exempel gälla enstaka byggnader inom Liseberg samt kajkanterna vid Stora Hamnkanalen och vid Vallgraven.

6.3 Det gröna kulturarvet

Målsättningen med handlingsplanens bilaga för det gröna kulturarvet är att förebygga skador och minimera inverkan på värdefulla träd och grönområden, samt att återställa och utveckla de miljöer som kommer att påverkas av projekten.

Arbetet med att bevara det gröna kulturarvet har utvecklats genom en arbetsgrupp sammansatt av personer från Göteborgs stads Park- och naturförvaltning, Kulturförvaltning och Stadsbyggnadskontor samt av Trafikverket. Arbetsgruppens syfte har varit att ta fram en helhetssyn

kring hanteringen av de träd och grönområden som berörs av projekten. Denna bilaga sammanfattar de kunskaper arbetsgruppen hittills samlat och på vilket sätt det fortsatta arbetet med grönområdena såväl som med individuella träd kommer att hanteras under projektens gång.

6.4 Förankring inom projekten

En medveten hantering av kulturmiljövärden i projekten Olskroken planskildhet och Västlänken kräver ett förhållningssätt som berörda aktörer är väl informerade om. För att undvika skador på kulturmiljövärden på grund av okunskap inom projekten ska exempelvis utbildning i

kulturmiljö ingå i den obligatoriska miljöutbildningen. Ytterligare insatser för att minimera risken att kulturmiljövärden skadas eller på annat sätt påverkas negativt är riktade informationsinsatser för specifika målgrupper som till exempel projektörer, grävmaskinister och projektledning. Detta kan ske genom informationsblad, möten, workshops och föreläsningar.

6.5 Genomförande och uppföljning

Trafikverket har ansvar för att handlingsplaner följs och genomförs samt att åtgärds- och kontrollprogram upprättas.

7. Referenser

Banverket. *Järnvägsutredning Västlänken*. Beslutshandling december 2007.

Banverket. *Underlagsrapport kulturmiljö inom Västlänken - en tågtunnel under Göteborg*. Järnvägsutredning februari 2006.

Banverket. *PM Citybanan i Stockholm Program till skydd för kulturmiljön och kulturhistoriska byggnader*, Diarienummer: TRV 2010/107623.

Banverket. *Citybanan i Stockholm – Program till skydd för kulturmiljön och kulturhistoriska byggnader 2007*

Göteborgs Stad/ Antiquum, 2013. *Kulturmiljöbilaga till miljökonsekvensbeskrivning för Västlänken; järnvägstunneln*. Antiquum AB, 2013-09-02.

Göteborgs Stad. *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse – ett program för bevarande*. 1999. Red. Gudrun Lönnroth.

Göteborgs Stad. *Kulturmiljöunderlag för detaljplaner inför Västlänken Fördjupad kulturmiljöbeskrivning för Haga Kyrkoplan med omgivning*, 2013.

Göteborgs Stad. *Kulturmiljöunderlag för detaljplaner inför Västlänken Fördjupad kulturmiljöbeskrivning för Korsvägen med omgivning* 2013.

Göteborgs Stad. *Kulturmiljöunderlag för detaljplaner inför Västlänken Fördjupad kulturmiljöbeskrivning för Centralen med hamnstråket* 2013.

Göteborgs Stad. *Kulturmiljöunderlag för detaljplaner inför Västlänken Fördjupad kulturmiljöbeskrivning för skansen Lejonet*, 2013

Göteborgs Stad. *Johannebergs landeri, Antikvarisk fördokumentation* 2013.

Göteborgs stadsmuseum, *PM Åtgärdsförslag för Fästningsstaden Göteborg*, 2015.

Göteborgs stadsmuseum, *PM Åtgärdsförslag för Gullberg/Skansen Lejonet*, 2014.

Göteborgs stadsmuseum, *PM Åtgärdsförslag för*

Korsvägen/Liseberg, 2015.

Göteborgs stadsmuseum, *PM Åtgärdsförslag för Kungsparken/Nya Allén*, 2014.

Länsstyrelsen i Västra Götaland (yttrande datum 2012-09-18 d nr 343-26451-2012)

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) (yttrande datum 2012-09-04 d nr 332-02958-2012)

Riksantikvarieämbetet. *Fornsök*, <http://www.fmis.raa.se>

Riksintressebeskrivningar Riksantikvarieämbetet <http://www.raa.se/kulturarvet/samhallsplanering/riksintressen/riksintressen-beskrivningar>

Trafikverket. *MKB till Olskroken planskildhet och Västlänken*. TRV 2013/92338. 2014-09-01

Trafikverket. *Västlänken PM- kulturmiljö*. TRV TRV 2011-6195. 2012-08-20.

Trafikverket (2015 j). *Västlänken och Olskroken planskildhet, Göteborgs Stad, Mölndals stad Västra Götalands län, Underlagsrapport PM kulturhistoriskt värdefulla riskobjekt -bebyggelse*

Trafikverket (2015 a). *Västlänken och Olskroken planskildhet, Göteborgs Stad, Mölndals stad Västra Götalands län, Underlagsrapport PM kulturhistoriskt värdefulla riskobjekt-parker och grönområden*

Trafikverket. *Underlagsrapport Kulturmiljö för MKB Olskroken planskildhet och Västlänken*. TRV 2013/92338. 2014-09-01

TRAFIKVERKET

Trafikverket, Kruthusgatan 17, 405 33 GÖTEBORG.
Telefon: 0771-921 921, Texttelefon: 010-123 50 00

www.trafikverket.se